

BLOC TEMÀTIC: GESTIÓ PATRIMONIAL DE LA PEDRA SECA.
Experiències públiques i privades abans i després de la declaració de la UNESCO.

Conferència.

La candidatura multinacional a la Llista representativa del Patrimoni Cultural Inmaterial de la Humanitat: La tècnica constructiva tradicional de la Pedra Seca. Model de gestió del patrimoni immaterial a la Comunitat Valenciana.

Francisco Javier Martín Noguera (Tècnic d'etnologia del Servei de Patrimoni Cultural) i José Antonio López Mira (Cap de Servei Territorial de Cultura i Esport d'Alacant).

Contacte: lopez_josmir@gva.es, martin_fra@gva.es

Els paisatges actuals de la Comunitat Valenciana són l'herència que l'activitat humana ha realitzat sobre aquests, és a dir, són paisatges humanitzats o antropitzats, que l'ésser humà ha anat modificant al llarg del temps per a adaptar-los a les seues necessitats.

Una de les modificacions més arrelades als nostres paisatges són les construccions de pedra seca, amb totes les seues manifestacions, i les tenim tan presents en les nostres imatges que la majoria de les vegades no som conscients de la seua presència.

Evidentment, aquestes construccions tenen un denominador comú: la tècnica constructiva amb què estan fetes, i això és mereixedor d'un reconeixement total, com a patrimoni cultural immaterial.

Totes aquestes raons són les que van motivar que des de la Generalitat Valenciana, en aquests últims quatre anys, s'ha seguit lluitant pel seu reconeixement, catalogació, protecció, conservació i difusió, aconseguint que es declarara la tècnica constructiva tradicional de la pedra seca com a bé de rellevància local immaterial i s'incloguera en l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià; formant part en 2017 de la candidatura internacional (de Xipre, Grècia, Croàcia, Suïssa, Eslovènia, França, Itàlia i Espanya) de Patrimoni Cultural Inmaterial per als usos de la pedra seca, juntament amb les comunitats autònomes de Catalunya, Balears, Aragó, Extremadura, Andalusia, Canàries, Galícia i Astúries; traient en 2018 una convocatòria d'ajudes per a ajuntaments, entitats i persones físiques per actualitzar l'inventari i catalogació de les construccions de pedra seca, així com promoure la conservació, el manteniment i la recuperació d'aquestes construccions i, al mateix temps, de la protecció de tota aquesta arquitectura a la Comunitat Valenciana; i per últim, gaudint de la inscripció dels coneixements i tècniques de l'art de construir murs en pedra seca en la Llista Representativa del Patrimoni Cultural Inmaterial de la Humanitat de la Unesco en la Resolució del 28 de novembre de 2018.

Comunicacions

-Conservació i gestió de l'arquitectura popular al Parc Natural de Montsant: patrimoni i identitat local.

Montserrat Solà Rivera (Antropòloga i tècnica de patrimoni cultural del Parc Natural de Montsant, Tarragona).

Contacte: montserrat.sola@gencat.cat

Una de les característiques singulars del Parc Natural de Montsant és tot el sistema d'arquitectura rural basat en la tècnica de la pedra seca que hom pot descobrir quan el visita. Aquest és, de fet, un patrimoni cultural que incorpora alhora una dimensió material —tangible en les edificacions i elements construïts—, però que, en definitiva, tracta sobre els coneixements i les tècniques relacionades amb la natura, que s'han transmès i que han evolucionat adaptant-se a les necessitats del moment i de la societat. És per tant, també,

patrimoni immaterial, el qual ens demostra fins a quin punt l'activitat socioeconòmica i el medi natural s'han interrelacionat històricament a la serra de Montsant.

Des de la seva creació el 2002, el Parc Natural ha treballat per una gestió integrada del patrimoni natural i cultural, i ha incorporat l'arquitectura de la pedra seca com una línia de gestió que implica, d'una banda, el seu estudi i la seva conservació; i, de l'altra, planteja la valorització d'aquest patrimoni perquè aquest pugui ser un recurs d'interpretació i de dinamització cultural i econòmica del Parc Natural de Montsant i dels seus pobles. Paral·lelament, aquest també ha estat un dels valors singulars que s'han destacat en la presentació de la candidatura de Priorat-Montsant-Siurana per a ser declarat Patrimoni Mundial de la Humanitat per la UNESCO.

Certament, aquest enfocament que parteix de la gestió integrada del patrimoni natural i cultural implica tant reptes com oportunitats per als equips gestors; però el resultat, sens dubte, es promet més positiu i favorable a la conservació, especialment quan això es fa de la mà de la població local, veritables custodis de territori.

Per això, més enllà de la gestió, també es vol constatar la vinculació simbòlica i identitària de les poblacions locals amb aquest tipus d'arquitectura popular a partir de dos experiències recents en dues poblacions del Parc: Cabacés i la Bisbal de Falset. Sens dubte d'aquest tipus d'arquitectura exerceix de dispositiu per motivar la participació popular, que reivindica a partir de la seva recuperació i interpretació un patrimoni que és herència del seu passat però que avui és patrimoni viu.

-El Programa Primera Pedra al Principat d'Andorra.

David Mas Canalís i Lidia Torres (Patrimoni Cultural d'Andorra, Andorra).

Contacte: david_mas@govern.ad, lidia_torresmercade@govern.ad

El Programa Primera Pedra neix al Principat d'Andorra com una iniciativa privada que s'està portant a terme en col·laboració entre el Departament de Patrimoni Cultural del Ministeri de Cultura i Esports d'Andorra i la propietat de la casa Pal de la Cortinada (Cal Pal és una antiga casa pairal que ha estat reconvertida en centre cultural, propietat de la Sra. Maria Reig). Aquest programa es va iniciar l'any 2017 i té com a objectiu la promoció del coneixement i la pràctica de la tècnica de la pedra seca a les valls d'Andorra a partir de diverses actuacions consistents en una exposició de l'artista català Jordi Fulla a cal Pal, l'inventari de les construccions de pedra seca del país i la seva difusió mitjançant una aplicació informàtica i pàgina web, i un curs destinat a la formació artesans de la pedra seca, entre altres iniciatives.

Els objectius que se cerca amb aquest programa són:

- Cercar la col·laboració entre diferents institucions i organitzacions per a l'estudi i la salvaguarda de les construccions de pedra seca.
- Crear eines per al domini de la tècnica, que permetin dotar a qualsevol professional de coneixements pràctics relatius a tècnica constructiva, a fi de que els pugui aplicar a qualsevol intervenció en l'àmbit públic o privat dins el territori amb garanties i criteris adequats. Integrar esforços i iniciatives que portin a la creació d'escoles on aprendre la tècnica de construcció tradicional en pedra seca.
- Desenvolupar la legislació vigent i crear la normativa necessària que permeti tutelar amb eficàcia l'arquitectura i el paisatge on la pedra seca marca identitat.
- Difondre els valors de l'arquitectura i el paisatge en pedra seca, amb el convenciment que aquesta difusió és imprescindible per a la conscienciació i per a l'adequada conservació d'aquest patrimoni

-Reparació de la cabana del clot de la Fou del pla d'Anyella.

Antoni Llagostera Fernández. (Centre D'Estudis Comarcals del Ripollès, Girona).

Contacte: allagosteraf@gmail.com

El Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, amb l'aprovació de la propietat (família Ribot de Fontanals de Cerdanya), va realitzar durant octubre i novembre de 2012 obres de consolidació i conservació de la cabana doble del clot de la Fou del pla d'Anyella (Toses).

Els treballs de consolidació i reparació varen ser realitzats per l'empresa *La feixa pedra seca* (Roger Solé Coromina).

La cabana o barraca del Clot de la Fou es formada per dues barraques independents, adossades, una de planta rodona i l'altra de planta quasi rectangular, amb una part ovalada.

La cabana o barraca del Clot de la Fou té un gran valor patrimonial i és una de les construccions més emblemàtiques del món ramader català. Amb les obres de reparació es volia donar més anys de vida a una construcció datada en la llinda l'any 1868, i que fou la que varen visitar els estudiosos de l'anomenat Grup de folkloristes de Ripoll, el 17 i 18 de juliol de 1923, on prengueren fotografies i feren dibuixos, en un dels primers estudis etnogràfics fets a Catalunya sobre el món de la ramaderia transhumant.

Els dies 17 i 18 de juliol de 1923, Tomàs Ragner, Salvador Vilarrasa i Josep Ribot varen visitar els pastors que estaven instal·lats al pla d'Anyella, en una aproximació a una temàtica que aleshores encara era ben viva. L'Arxiu Museu Folkloric de Ripoll (1929) i l'actual Museu Etnogràfic de Ripoll (2011) son hereus d'aquell estudi sobre el fet ramader al Pirineu oriental.

Aquesta actuació va formar part de la primera edició de l'activitat "Camí ramader del Lluçanès 2012", que, a més de finançar la reparació de la cabana, va permetre fer durant sis anys (2012-2016) el camí ramader amb un ramat (fins al pla d'Anyella) seguint el camí ramader del Lluçanès.

-Recerca, catalogació i restauració del Patrimoni de pedra seca a Castellar del Vallés. Jaume Gual Bacardit (Grup de la Pedra Seca del Centre Excursionista de Castellar del Vallés i Centre d'Estudis de Castellar-Arxiu d'Història, Barcelona).

Contacte: gualbacar@gmail.com

La nostra comunicació pretén animar als ama'ns de la pedra seca a no solsament, fer recerca i documentació, sinó també fer tasques de reconstrucció i manteniment a les construccions, en pedra seca, que es troben abandonades en els nostres camps i boscos.

Se exposa qui som, que fen i com ho fem.

-La pedra en sec, motor del desenvolupament turístic de Vilafranca.

Guillem Monferrer Milian (Museu de la Pedra en sec-Ajuntament de Vilafranca, Castelló).

Contacte: vilafranca@touristinfo.net

La pedra en sec és una constant a Vilafranca. Durant segles, la necessitat d'augmentar la superfície i la qualitat del terreny cultivable va fer que s'extragueren de les seues terres grans quantitats de pedra. Amb ella i amb l'enginy i les mans dels seus pobladors es va edificar una arquitectura pròpia, senzilla i popular, una forma única d'entendre el medi que els envoltava. Es van crear centenars de quilòmetres de parts de pedra en sec i centenars de casetes, basses, pous, asseadors, etc.

L'abandonament de les construccions de la pedra en sec, per la pèrdua de la importància de les activitats econòmiques que se desenvolupaven en estes terres i la ignorància de la seua riquesa cultural i ambiental, amenaça la conservació d'este paisatge humanitzat que ens van deixar els nostres avantpassats. Per tant, el turisme cultural i patrimonial es presenta com una nova oportunitat per a recuperar, preservar i posar en valor l'arquitectura de la pedra en sec, a més de ser un motor de desenvolupament econòmic sostenible per a Vilafranca.

-Presentació de la pàgina web Pedra Seca. Conselleria d'Educació, Cultura i Esport. Generalitat Valenciana.

Josep Cristià Linares Bayo (Cap de Servei de Cultura i Esport de Castelló) i Victoria Falcó García (Directora del projecte).

Contacte: linares_jos@gva.es, vfalcog@gmail.com

El 2018, l'art de construcció de murs de pedra seca, coneixements i tècniques a Croàcia, Xipre, França, Grècia, Itàlia, Eslovènia, Espanya i Suïssa, va ser inscrit en la Llista Representativa del Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat de la UNESCO.

Aquesta fita ha marcat el reconeixement mundial d'un art mil·lenari que forma part de la cultura, la història i el paisatge del territori valencià, transmés de generació en generació fins a l'actualitat.

Amb la finalitat d'investigar i catalogar aquest patrimoni, la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport ha posat en marxa diverses iniciatives, com la catalogació dels béns inventariables, BRL i BIC, construïts amb la tècnica de la pedra seca.

La pàgina web que us presentem és una plataforma per valorar i donar a conèixer el patrimoni de la pedra seca del territori valencià mitjançant el recull de la catalogació de béns inventariats, publicacions, recursos didàctics, un glossari, enllaços i notícies d'actualitat.

BLOC TEMÀTIC: CONSTRUIR EN PEDRA SECA HUI. OFICI I ALTERNATIVES D'OCUPACIÓ.

Experiències realitzades per a la recuperació de l'ofici, formació i eixides professionals de la tècnica de la pedra de seca. Noves construccions i restauració.

Conferència

La tècnica de construcció en pedra seca com un recurs per a potenciar l'activitat econòmica i l'ocupació.

Ivana Ponsoda Revert (Arquitecta y paredadora).

Contacte: pont7llunes@gmail.com

Cap a finals del s.XX van prenent força els moviments de recuperació de les tradicions culturals, entre elles la pedra en sec. L'objectiu inicial és la difusió de les construccions existents que prompte deriva en la necessitat d'inventariar-les i catalogar-les per tal de protegir-les. Actualment, la contradicció de protegir uns elements que no podem mantenir, ha reconduït l'estratègia cap a la recuperació de l'ofici.

El coneixement de la tècnica constructiva de la pedra en sec sempre s'ha transmés de generació en generació, de forma oral i amb la pràctica però ara, que quasi ha desaparegut l'ofici i amb un sistema de transmissió dels coneixements basat en formacions reglades i l'obtenció de les titulacions corresponents, cal anar a buscar el reconeixement oficial d'una qualificació professional de "Constructor de pedra en sec". Esta experiència de dignificar l'ofici no és nova. Els precedents que hi podem trobar arreu del món són bàsicament tres: l'americà, el francès i l'anglès. Este sistema suposa introduir nous models de formació però, també, abordar altres aspectes tècnics i legals que asseguren una eixida laboral a l'estudiantat.

Per començar a pensar en els possibles usos a què pot estar destinada la pedra en sec, primer cal entendre les peculiaritats d'esta tècnica, com el respecte pel medi natural i la capacitat d'ordenació territorial, l'autonomia i economia de medis i, finalment, la seua escala humana. A banda dels usos agropecuaris i els vinculats a funcions habitacionals, caldria aprofundir en l'us urbanístic. L'escala humana de la pedra seca permet generar espais públics de qualitat i el vincle que genera entre les persones i el territori ens proporciona la clau per afrontar la crisi ambiental que vivim. El model territorial actual s'ha de corregir a favor d'un major equilibri ecològic i el següent pas després d'haver recuperat l'ofici serà pensar en què farem amb allò que hem après.

Comunicacions

-Recuperación de los cucos de Pinoso desde una perspectiva no profesional.

Juan Francisco Tenza Carrillo (Llicenciat en Història, El Pinós-Alacant).

Contacto: jftenza@gmail.com

Pinoso es un municipio de la Comunidad Valenciana, situado al oeste de la provincia de Alicante (comarca de Medio Vinalopó), en el que existe un rico patrimonio en construcciones de piedra seca, destacando sobre todo los denominados “*cucos*” –refugios–. En este trabajo se realiza un resumen y análisis del inventario realizado en todo el término municipal durante algo más de seis años que ha permitido localizar diferentes y variados elementos de piedra seca en sus casi 127 km² de extensión. Para dicho inventario se ha creado una base de datos con referencias a su localización, medidas, plantas, fotografías, etc. El total de estructuras inventariadas ha sido de 177, de las cuales 124 corresponden a *cucos*.

El análisis de los datos obtenidos pone de manifiesto el mal estado de conservación de muchas de las construcciones, en muchos casos ligada al abandono de los campos de cultivo, la pérdida de funcionalidad y el desinterés por mantenerlos. Más del 60% necesitan algún tipo de actuación para mejorar su estado de conservación.

Ante esta situación se decidió, hace unos dos años, aprender a trabajar en piedra seca e iniciar actuaciones para recuperar este patrimonio. En este tiempo se han recuperado seis cucos, afectados la mayor parte de ellos por importantes derrumbes.

-Com alçar un marge de pedra en sec.

Juan Bautista Montagut Tomás (Picapedrer professional i membre de Pedra i calç-Associació d'oficis de tradició oral –Vall d'Albaida, València).

Contacte: pepestornell@gmail.com

Per a fer un marge de pedra en sec hem de tindre les ferramentes adequades i són almenys: la maça de cinc kg, el martell de $\frac{3}{4}$ a 1 kg, la llença, el cabasset, l'aixada i ganxos d'arreglar reble ("ripio").

El primer que hem de saber són les dimensions que ha de tindre el mur, tant l'altura com la llargària, no és el mateix realitzar un mur en una excavació on el terreny és fort, o quan és fluix, igual que no és el mateix un mur recte, com en corbes.

L'excavació ha d'aplegar a terreny fort i la base ha de tindre una inclinació cap a l'interior la qual ens facilitarà l'inici amb el talús corresponent, tindrem en compte l'amplària, ja que el mur ha de descansar sempre amb una reomplida consistent.

El talús sempre depenen de l'altura, un mur de cinc metres ha de començar en un talús del 40% aproximadament, mentre que el de dos metres en un 15% té més que suficient.

Quan marquem una corba cap a l'exterior augmentarem el talús, mentre que si la corba es cap a l'interior, farem tot el contrari, és a dir, la primera filada dins de la corba anirà més plantada que en la recta. Les pedres les col·locarem una damunt d'una altra i per filades, tenint en compte que una pedra ha de descansar damunt de dues pedres i ha de tindre dos damunt, alineant-les a la cara i calçant-les ben calçades, a fi d'aconseguir que el contacte amb la inferior siga el màxim.

En cada filada que augmentem anirem perdent el talús inicial i quan anem a fer l'última filà, s'ha de traure més, i a una amplària de 0,50 cm. Iniciarem el mur a dues cares, que el separarà amb el terreny conreat i serà d'una alçada de 0,30 cm.

-Paret seca en la construcció moderna.

Miquel Figueras Xuclà (Centre d'Estudis Cadaquesencs-CEESCA, Girona).

Contacte: administracio@ceesca.cat

La Paret Seca, declarada recentment per la UNESCO, com Patrimoni immaterial de la Humanitat, amb tots es seus matisos i variants constructives, esdevé punt de partida per iniciar una ferma col·laboració amb les institucions implicades.

A partir de la realitat ancestral i patrimonial de cada Poble, Comarca, País, aquest patrimoni, pren cada vegada més cos, de la mà de ses Institucions, que es van implicant decididament en es seu inventariat, per fer una valoració real des grau de precarietat que en certs indrets: és punyent.

Vet aquí el que esperàvem.

2019-05-05. Parlament de Catalunya, Comissió de Cultura: publicació

“Resolució del Parlament de Catalunya sobre la defensa, el reconeixement, l'estudi, la preservació i la difusió de l'arquitectura popular de pedra seca.”

Ve a tomb Sa X TROBADA DE PEDRA SECA A EL PINÓS, sobretot a nosatros, d'una manera especial.

Degut a sa nostra posició geogràfica, i tenir es més gran Jardí de pedra seca de tot es mediterrani septentrional, hem aprofitat sa vostra convocatòria, amb il·lusió i ganes de fer sentir sa nostra veu i oferir-vos sa nostra experiència passada i actual en la incorporació de sa paret seca en la construcció moderna. També ses nostres inquietuds, vers un futur que l'albirem il·lusionant.

Hem muntat sa Ponència, a partir de ses esdeveniments que al llarg des segles, han provocat per desídia, abandó, i també per l'afany de riquesa dels poderosos, així com per deixar palès l'abnegada i constant dedicació des nostros ancestres, arrelats as territori per tal de subsistir amb el poc que la naturalesa els oferia.

Un des títols de sa vostra proposta, mos escau perfectament. Es seu dictat, CONSTRUIR EN PEDRA SECA AVUI, entronca amb s'actualitat real des nostre sector terciari en sa modalitat de la construcció i noves construccions, emprant sa pedra seca, amb ses seues variants com element important, d'una manera reglada, amb obligacions i prohibicions des de temps ha.

També, OFICI I ALTERNATIVES DE TREBALL.

En referència as tradicionals paretaires ja extingits per llei de vida, i per manca de relleu generacional, degut que es paletes d'ofici: operaris polivalents, dominen ses dues vessants. L'ofici de paretaire, va ser determinant en temps passats. Deixem palès es vestigis que queden en es paisatge i records en sa memòria, des grans mestres Paretaires.

-El pes de la pedra seca traspasa fronteres.

Vicente Santosjuanes Estornell i Ricardo Estornell Canet (Margenadors professionals i membres de Pedra i calç- Associació d'oficis de tradició oral –Vall d'Albaida, València)

Contacte: oficisdetradicio@gmail.com

Aquesta comunicació tracta de ficar en valor el treball d'artesans de la pedra en sec que han sabut sobreposar-se a les dificultats i han aconseguit un prestigi reconegut fora del nostre entorn.

L'empresa familiar de picapedrers llutxentins abarca tres generacions d'experiència i ofici.

A la dècada dels seixanta treballaren en zones tarongeres contractats pels llauradors. Més endavant es desplaçaren a la Marina Alta per tal de treballar en xalets, en jardineria, en piscines i alçant murs en la construcció d'edificis.

Amb la crisi econòmica l'empresa Màrgens de Pedra Llutxent S.L. va ampliar el seu àmbit de treball fora d'Espanya, concretament a França. A les rodalies de Bordeaux. No va ser fàcil calia donar-se a conèixer, concursar i demostrar la validesa del seu treball. I així es va fer fins que un empresari xinès els va contractar al guanyar el concurs. Des de aleshores s'han renovat més de 1,5 km de màrgens amb pedra seca a la França. Tres anys seguits treballant han fet que la gent professional gal·la aprecie el treball de l'empresa valenciana. Des del món professional de la construcció francesa s'ha valorat tècnicament i econòmicament la tasca dels professionals de la pedra seca.

Posteriorment ha sigut a Astúries on han compaginat el treball amb les tasques realitzades per la nostra Comunitat.

-Margers professionals, construcció de pedra seca contemporània.

Roger Solé Coromina, (Marger professional, membre ABPS França, Vic, Barcelona) i Lluç Mir Anguera (President del Gremi de Margers de Mallorca i Premi de les Arts de la Construcció 2019, Mallorca)

Contacte: lafeixapedraseca@gmail.com, lluc_mir@yahoo.es

En aquesta comunicació es presentaran dos curts de video editats aquest 2019 on veurem dues obres de pedra seca ben diferents i contemporànies.

La primera passa a El Brull, Osona i és una obra d'arquitectura on s'utilitza la pedra en sec per a forrar una casa. En el video es mostra tot el procés des de l'extracció de la pedra de la pedrera fins a la seva col·locació a la façana de la casa, passant per la ruptura de grans pedres mitjançant tascons. La característica principal de l'obra que utilitza pedra de la zona és que té una inclinació del cinc per cent i un gruix de més de cinquanta cm. a la base per a poder treballar bé amb la tècnica de la pedra seca en tota l'alçada de la façana. Si bé el parament és bo, es pretén deixar una façana amb una col·locació rústica, amb esclètxes per a plantes. També veurem com es fan cinc pilars que provenen de cinc contraforts i que serviran per enganxar una pèrgola de fusta al capdamunt amb una alçada de 5,60 mts. Branca amb futur per a la utilització d'aquesta tècnica ancestral en projectes d'arquitectura contemporània.

La segona obra passa a la Serra de Tramuntana, concretament a la carretera de Lluç i es tracta d'una restauració d'una paret seca de 130 anys d'antigüetat caiguda recentment, i que fa de contenció a una carretera. Gràcies a un esforç de convenciment es refà aquest mur mitjançant la tècnica acurada de pedra seca on es posen les pedres de manera molt ajustada per refer aquest mur de nou metres d'alçada. Inicialment es volia refer amb formigó i afortunadament s'ha pogut fer artesanalment per un grup de margers de l'illa. En el video es mostrarà tot el procés des de l'inici fins a finalitzar la gran paret.

Resum redactat en parlar salat de Cadaqués.

BLOC TEMÀTIC: PEDRA SECA HERETADA.

Estudis de patrimoni material i immaterial, conservació, ferramentes innovadores...

Conferència

Una lectura transversal del estudio de las construcciones en piedra seca: arqueología, arquitectura, patrimonio histórico y cultural.

Sonia Gutiérrez Lloret, Carolina Domenech Belda, Yolanda Spairani (Miembros del INAPH-Instituto de Arqueología y Patrimonio Histórico de la Universidad de Alicante)

Contacto:

sonia.gutierrez@gcloud.ua.es, carolina.domenech@ua.es, yolanda.spairani@ua.es

Desde hace décadas estudiosos pertenecientes a diferentes disciplinas, especialmente arqueología, antropología y arquitectura, han documentado y puesto en valor la técnica tradicional de construir con piedra en seco. Su reciente declaración como Patrimonio Cultural Inmaterial por parte de la UNESCO avala el valor cultural de las construcciones de piedra en seco, sirve de impulso para su conocimiento y su puesta en valor, a la vez que nos enfrenta al reto de tener que conservar los “conocimientos y técnicas del arte de construir muros en piedra seca”.

Cada construcción es única y está ejecutada con materiales propios de cada lugar, de ahí la singularidad de cada elemento y la necesidad de su conocimiento. Son significativas para las poblaciones que las albergan porque contienen parte de la historia de sus gentes. La sociedad actual tiene la obligación de poner en valor, conservar y transmitir al futuro este arte heredado.

Por ello, es necesario realizar encuentros que sirvan de crisol de experiencias para avanzar en el conocimiento de la piedra en seco.

Estas construcciones mantienen una relación equilibrada entre el ser humano y la naturaleza. A lo largo del tiempo se ha conseguido moldear el paisaje, abancalar tierras, crear refugios o conservar nieve en pozos, utilizando un sistema constructivo que aprovecha lo que está a su alcance sin necesidad de grandes transformaciones: esto es pura sostenibilidad.

Desde una perspectiva multidisciplinar definir exactamente qué tipos de fábricas comprenden las construcciones de piedra en seco ya es en sí mismo un reto: ¿Pueden considerarse piedra en seco las construcciones que contienen algo de argamasa o aquellas que incorporan morteros de cal por necesidad de tener superficies regulares, como los pozos neveros tan arraigados en estas tierras? Quizás haya que ampliar el concepto tan restrictivo de “piedra en seco” para incorporar construcciones cuyo cometido y tradición de autoconstrucción sea equiparable.

Se podría realizar una subclasificación separando las construcciones de piedra en seco según se sigan usando o no. Los pozos neveros y la mayoría de los cucos, chozas y refugios están ya en desuso y no van volver a construirse de nuevo. Algo diferente pasa con los márgenes o ribazos que siguen siendo necesarios para contener el terreno y en ocasiones para cercar propiedades, aunque el abandono del uso agrícola empieza ya a plantear el problema en términos similares.

Las construcciones de piedra en seco deben ser conservadas atendiendo a las recomendaciones de organismos internacionales que velan por la tutela del Patrimonio, recogidas en cartas como la del Patrimonio Vernáculo construido de 1999, que se ciñe muy bien al caso que nos ocupa. Para ello, es necesario catalogar y registrar todas las construcciones de piedra en seco, aplicando técnicas instrumentales de precisión y registros con imágenes de gran calidad. Drones, escáner láser 3D, ortoimágenes son herramientas imprescindibles para documentar la piedra en seco heredada. Tenemos el método y las herramientas tecnológicas. Hay que ponerse manos a la obra.

Comunicacions

-La pedra seca com a Patrimoni Cultural Immaterial.

Abraham Guillén Villar.

(Institut d' Estudis Penedesencs, Barcelona).

Contacte: abraham.guvi@gmail.com

Les construccions de pedra seca generalment són enteses com quelcom material; es veuen les barraques o els marges com objectes físics que es poden inventariar, reconstruir i que cal preservar. Actualment, però, s'han començat a fer alguns estudis des d'un punt de vista immaterial, vinculats a les tècniques de construcció en sí mateixes i a les relacions que aquests elements han tingut i tenen amb la societat i l'entorn.

El Penedès és un dels llocs de Catalunya amb més densitat de barraques construïdes amb tècnica de la pedra seca, principalment les zones del Baix Penedès i el nord de l'Alt Penedès. La necessitat d'aquestes construccions està estretament vinculada a les característiques del sòl, i és que es troben en aquells terrenys de pitjor qualitat per dedicar-se a l'agricultura degut a la gran quantitat de pedra existent. La majoria de barraques que hi ha al Penedès són posteriors al 1750, època en què el model econòmic comença a canviar d'un sistema basat en l'autosubsistència a un model d'economia de mercat. Aquest fet va implicar la necessitat de buscar noves terres per cultivar i per aquesta raó els cultius es van dirigir a les zones de muntanya, on hi havia un substrat de pitjor qualitat degut a les pendents, la falta d'un sòl adient i el gran volum de pedra. Aquest últim material va ser emprat per anivellar el terrenys realitzant construccions de marges, alhora que també es feien barraques, principalment per protegir el matxo o la mula de la calor o el fred.

Aquesta tendència va finalitzar amb l'arribada de la fil·loxera i va provocar un abandonament progressiu del camp, situació que va comportar una pèrdua del paisatge humanitzat, ja que els boscos van tornar a recuperar el seu espai inicial. Simultàniament però, s'ha donat un altre

fenomen, que és la pèrdua del coneixement de les tècniques emprades, ja que la transmissió d'aquest coneixement no ha passat a les generacions posteriors.

Actualment hi ha pocs margeners al Penedès que es dediquin a aquesta activitat, i la majoria acaben fent les construccions de forma altruista dins de programes de reconstrucció de barraques per part d'entitats locals.

- Pedra seca en el desenvolupament pre-industrial de les comarques de Tarragona. El cas dels Pous de Gel.

Sergi Coll Pla, Herminia Domenech Martorell, Agustí Costa Jover, Cèlia Mallafrè Balsells (Escola Arquitectura de Reus, Tarragona).

Contacte: sergio.coll@urv.cat

La tècnica de pedra en sec es una de les més antigues que s'han utilitzat en la construcció. El màxim us d'aquesta tècnica es localitza al llarg dels segles XVIII-XIX, en època pre-industrial. Una de les construccions més significatives que permet la explicació d'aquesta societat són els pous de gel o glaç. Construccions ubicades tant al camp com a la ciutat ens permetrà cercar relacions comercials entre els dos pols.

Aquestes construccions es construïren en pedra en sec i són construccions on la geometria posa al límit la tècnica constructiva. Són construccions de fins a 8 metres de diàmetre que es basen en un cilindre de pedra en sec, sobre el que es construeix una volta de pedra en sec, segons el cas, de falsa volta.

L'objectiu general del projecte és l'estudi i posada en valor del patrimoni vernacle de pedra en sec del Camp de Tarragona, posant de manifest les seves qualitats com a contenidors de la memòria històrica i de les tècniques constructives tradicionals. Per tal es localitzaran i es classificaran totes les construccions que es localitzen al Camp de Tarragona.

El camp de Tarragona per la seva disposició topogràfica suposa una de les situacions més idíl·liques per tal de estudiar el comerç del gel, ja que aquest vinculara la serralada litoral i les grans ciutats de la costa (Tarragona, Reus, Cambrils). És a partir d'aquest comerç que es detecten diferents tipologies de pous.

-Recuperación de las alineaciones de muros o ventisqueros en piedra seca de la Carrasqueta vinculados al Pou del Surdo (Xixona, Alicante).

Jaime M. Giner Martínez (Arquitecto de restauración), José Ramón Ortega Pérez i Marco Aurelio Esquembre Bebia (Arqueòlegs de ARPA patrimonio, Villena –Alicante).

Contacte: arpapatrimonio@gmail.com

Vinculados al *Pou de la neu del Surdo de Xixona* nos hallamos con una peculiar práctica de adaptación al terreno o distrito de recogida de nieve, denominado ventisquero. Son las alineaciones de muros a la carena, transversales a la dirección de los vientos dominantes, que se construyeron al objeto de retener la nieve.

Estas estructuras de piedra seca se hallaban algo deterioradas y con zonas desmanteladas por lo que el Ajuntament de Xixona aprovecho una subvención específica y novedosa de piedra seca en el año 2018 por parte de la Consellería de Cultura, para acometer la consolidación de cuatro muros ventisqueros. Trabajos que fueron encargados a la empresa ARPA Patrimonio.

Esas cuatro alineaciones presentan unas direcciones Suroeste-Noreste, la existente más al norte llega hasta casi 245 m de longitud, las siguientes conservan unos 140 m, otra 162 m y la última unos 51 m.

La recuperación de estas estructuras tan sólo se realizó con la técnica de piedra en seco sin utilización de aglutinantes o morteros. Una vez que se realizó el desbroce vegetal de las áreas de intervención, limpieza y careado de los muros, se pasó a reconstruir las zonas perdidas de dichas estructuras, zonas desmanteladas por la erosión, la inutilización de los muros o por el paso del tiempo, o afección de alguna obra contemporánea, como la construcción de una torre de luz, o construcción de alguna senda más moderna, que había derruido parte del ventisquero.

Se procedió a la fijación y encaje de los elementos de cada uno de los muros tratados, mediante la superposición de hiladas de piedras encajadas entre sí con una gradación desde los frentes de

fàbrica con las piedras más alargadas y con cara definida, que en su parte trasera recibieron tongadas de pequeñas piedras o ripio. Además se colocó un panel divulgativo con información sobre la función y la puesta en valor de los muros ventisqueros vinculados al Pou de Neu del Surdo (Xixona).

-Aproximació a les jaces o pletes del vessant sud del Carlit.

Joan M. Vives i Teixidó (APSAT, Associació per la pedra seca i l'arquitectura tradicional, La Fatarella-Tarragona).

Contacte: vives.teixido@gmail.com

El Carlit (2921) és el punt culminant del Pirineu oriental; al seu vessant sud, la muntanya, s'allarga en unes àmplies extensions herbades que comencen als 2300 m d'altura aproximadament i acaben a la plana de la Cerdanya. El relleu suau i herbat ha afavorit la pastura des de temps immemorials, tal com constaten les intervencions arqueològiques efectuades per Christine Rendu a la muntanya d'Enveig. Les jaces o pletes són indrets on s'acorrallava el bestiar durant la nit. Les formes de les jaces, fetes amb pedra seca, són diverses i moltes vegades aprofiten les característiques del relleu on estan situades. La curiositat que s'ha pogut constatar és que en moltes de les jaces hi ha dues barraques: una de construcció molt precària o senzillament l'aprofitament d'una balma i una altra de molt més consistent i que sembla més moderna. A més aquestes darreres barraques tenen unes característiques molts semblants. S'observa també que hi ha una certa divergència en la situació de les barraques, atès que n'hi ha que són a dins del tancat i d'altres a fora. El treball intentarà aprofundir en aquests aspectes així com relacionar la situació de les pletes i explicar quines funcions tenien aquestes construccions, totalment en desús actualment.

-Els cocons de Tivenys. Registre d'elements de pedra en sec per mitjà de la tècnica de la fotogrametria.

Cèlia Mallafrè Balsells, Agustí Costa Jover, Sergio Coll Pla (Fundació El Solà y Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de la Universitat Rovira i Virgili, Tarragona).

Contacte: celia.mallafre@urv.cat

Conservar el patrimoni de la pedra en sec quan es desvincula d'un ús és una tasca difícil, ja que tot i invertir recursos, si no hi ha un manteniment periòdic, aquest es trona a deteriorar. Per poder conèixer, estudiar, conservar, valorar, difondre i promocionar el patrimoni de pedra en sec que hi ha al llarg del territori és necessari poder-lo registrar.

La plataforma digital Wikipedra proporciona la localització i registre d'elements de pedra en sec arreu de Catalunya i part de la Catalunya Nord. Aquesta aplicació permet identificar, geolocalitzar, descriure i classificar les diferents tipologies constructives mitjançant la col·laboració de la ciutadania. Si, a més del que proporciona la plataforma Wikipedra, es vol obtenir un registre complet de l'element s'ha de realitzar un aixecament. Mitjançant l'aixecament es podran obtenir les mesures geomètriques que permetran realitzar els alçats, les plantes i les seccions necessàries per dur a terme anàlisis i estudis exhaustius dels elements. Per tal de poder obtenir resultats amb alta precisió i agilitzar el temps destinat a la presa de dades, proposem utilitzar la fotogrametria com una eina tecnològica de captura massiva de dades. Aquesta tècnica determina propietats geomètriques a partir de fotografies realitzades de l'element d'estudi.

L'objectiu de la comunicació és mostrar els avantatges que proporciona la fotogrametria en la realització d'aixecaments d'elements de pedra en sec. També es mostra com aquesta tècnica digital pot esdevenir una eina d'estudi, de conservació, de desenvolupament i de divulgació tant dels diferents elements de pedra en sec com de la tècnica constructiva. Les possibilitats i avantatges que proporciona l'ús de la fotogrametria s'expliquen mitjançant el registre i l'anàlisi dels cocons de Tivenys, element encarregat d'emmagatzemar i conservar l'aigua de pluja per ús domèstic i animal.

-Las eras monumentales de Cortes de Pallás (València), romper la roca para labrar la tierra.
Sara Soriano Giménez (Llicenciada en Història de l'Art, especialista en patrimoni històric-cultural), Carmen Cárcel García (Doctora en arquitectura per la Universitat Politècnica de València), Álvaro Ibáñez Solaz (Arxiver municipal de Cortes de Pallás).

Contacte: alvarosolaz@outlook.es

Al igual que en otros pueblos, las eras de Cortes son superficies planas circulares, allanadas y firmes donde se trabajaban los cereales, el trigo y la avena. La singularidad de las de Cortes de Pallás viene dada por la orografía. Encajonado el pueblo en el valle del barranco de la Barbullá, todo él se encuentra construido en pendiente y sobre la base de un lecho rocoso. La parte elevada del municipio, la más propicia para el aventado y secado del cereal hubo de ser duramente trabajada para conseguir obtener un terreno llano.

La cimentación de las eras recae sobre la propia roca madre, rellena de tierra sujeta por un muro, un semicírculo convexo de mampostería que oscila entre los 3 y 4 metros de altura en el punto más alto y con un perímetro que puede llegar a los 27 metros lineales. Los muros están contruidos con grandes bloques de piedra extraídos del terreno y equilibrados y calzados con piedras más pequeñas.

Hallazgos recientes nos llevan a pensar que las primeras eras se pudieron construir a finales del siglo XVI o inicios del siglo XVII, transmitiéndose la técnica de construcción hasta la década de los años 50 del pasado siglo XX, cuando se construyó la última.

En Cortes de Pallás se conservan 14 eras, 3 en la aldea de Otonel, otra más en la Casa de la Sabina y 4 llegó a haber en el Oro. Quedan por investigar todavía las de los despoblados moriscos del Ral, Bujete y Ruaya

-La pedra seca, el patrimoni i el seu entorn al Fondó de les Neus.

Ramón Santonja Alarcón (Centre de Interpretació l'Acorador-Fondó de les Neus, Alacant).

Contacte: rsa22.ua@gmail.com

L'arquitectura de pedra en sec és testimoni del poblament de la comarca del Vinalopó Mitjà, tant els abancalaments com altres construccions vinculades a les activitats agropecuàries, com les barraques de pedra.

D'aquelles últimes, podem esmentar com a l'època de construcció de les cabanyes de Fondó de les Neus data de principis del segle XVIII, que és quan es comença a poblar la zona al voltant de l'església, i es retiren determinades zones per a cultius, i on a l'actualitat hi ha la majoria de les construccions de pedra seca del terme.

Quant al nombre que hi ha localitzades hi ha d'uit cabanyes en distints graus de conservació, de les quals dotze es troben al nord del municipi, concretament en els Racons de Mingot, Barceló, dels Prietos, també en l'Alguasta i l'Almistec. Tres a l'est, en el Polígon Industrial i en el Collao i les tres restants a l'oest, en la Cuesta, Les Rosaleas i el Gastao.

Encara que per endavant totes les barraques pareguen iguals, quan es comparen es troben diferències significatives, no havent-hi un patró únic de barraca.

Atenent a la planta exterior, a Fondó de les Neus hi trobem els tipus següents tipus: de planta rectangular, circular, de planta quadrada.

Si atenem al portal d'entrada trobem que totes les barraques menys una tenen llinda simple (pedra plana o robust d'olivera). L'única que no té llinda té un arc rebaixat de pedres planes.

En la seua majoria les barraques de Fondó de les Neus estan orientades al migdia.

Quant a la seua relació amb el territori, les podem situar en tres àrees ben definides, i dos d'elles se situen a les vies de colonització del XVIII i XIX, a la Canalosa i el Fondó de les Neus.

A més, des del Museu s'han dut iniciatives per la seua posada en valor: rutes pedestres per conèixer-les entre la població de l'entorn, i concienciar de la seua utilitat a èpoques pretèrites, i interessar també a les autoritats locals, i altres institucions per invertir en la seua conservació com a part del patrimoni material de la població.

-8 Anys de la WIKIPEDRA, l'inventari col·laboratiu de la pedra seca.

Ramón Artigas, Jordi Grau (Grup Drac Verd de Sitges-Barcelona, Observatori del Paisatge de Catalunya).

Contacte: dracverd.catpaisatge@hotmail.com, jordi.grau@catpaisatge.net

Aquest abril de l'any 2019 va fer vuit anys de la posada en funcionament de la Wikipedra, un projecte col·laboratiu de catalogació de construccions de pedra seca impulsat inicialment per l'Observatori del Paisatge de Catalunya i el Grup Drac Verd de Sitges.

L'eina ha anat creixent en continguts i ha estat útil per generar coneixement, teixir relacions entre l'administració i les entitats i implicar a la societat en la posada en valor d'aquest patrimoni. En efecte, durant aquests anys el nombre col·laboracions i sinergies ha estat considerable i això ha permès fer més útil i enfortir el projecte.

Després d'aquests vuit anys, el portal ens permet tenir una radiografia, encara parcial, de la distribució de les construccions de pedra seca a Catalunya. Les més de 22000 construccions inventariades gràcies a la col·laboració de més de 350 persones a títol individual o a través d'entitats, ens permeten, per exemple, veure quins són els paisatges, comarques i municipis amb més densitat de construccions catalogades fins ara.

Aquesta gran quantitat de dades pot ser útil a l'administració per desenvolupar polítiques de gestió d'aquest patrimoni i també com a base d'indicadors d'avaluació de l'estat actual d'aquestes construccions (restaurades, enderrocades, en bon estat, etc.), així com de les formes, tipologies de porta i posició (aïllades, formant part d'un mur, etc.) predominants a cada indret de Catalunya.

Al mateix temps, la distribució espacial de les construccions també ens permet explicar les dinàmiques que els paisatges rurals de Catalunya han patit durant les darreres dècades, com per exemple l'abandonament de l'espai agrícola, el creixement de la massa forestal o la urbanització d'espais agrícoles.

-La Sierra de Bateig. La piedra seca al servicio de las canteras y la agricultura.

Gabriel Segura Herrero i Francisco F. Tordera Guarinos. (Arquealia, consultora de patrimonio arqueológico, Elda-Alicante).

Contacte: gsegura@arquealia.es, ptordera@arquealia.es

La extracción y explotación minera de la sierra de Bateig, en los términos municipales de Elda y Novelda, está atestiguado desde el siglo XV para el aprovisionamiento de piedra para la construcción. Sin embargo, la llegada del ferrocarril a Alicante en 1858 aceleró la explotación y comercialización a mayor escala de las calcoarenitas de Bateig. Incremento de la actividad minera a cielo abierto que generó el desplazamiento de mano de obra desde las localidades más cercanas, caso de Novelda, Monóvar y Elda. Trabajadores que construyeron toda una serie de refugios de cantera en los que pernoctar, resguardarse y guardas pertenencias; al tiempo que también algunas otras construcciones para el propio servicio de las canteras, caso de muelles de carga.

En paralelo, la explotación agrícola de las tierras de la planicie deprimida de la sierra también generó una serie de refugios con la misma finalidad, pero asociados a la actividad agrícola.

Los diferentes trabajos arqueológicos realizados por motivos urbanísticos por la empresa ARQUEALIA han permitido inventariar y catalogar un amplio conjunto de construcciones realizadas en piedra seca, algunos de ellos ya destruidos por la propia actividad de las canteras y otros restaurados por la concesionaria de la explotación minera.

El objeto de esta comunicación es dar a conocer este interesante, a la par que numeroso, conjunto de construcciones en piedra seca que al servicio de las canteras y de la agricultura, todavía se conservan en la Sierra de Bateig.

-La cantera de piedra seca del Tite (Elda-Alacant). Impacto ambiental y documentación arqueológica.

Gabriel Segura Herrero i Francisco F. Tordera Guarinos (Arquealia, consultora de patrimoni arqueològic, Elda-Alacant).

Contacte: gsegura@arquealia.es, ptordera@arquealia.es

La construcció de la línia ferroviària de Alta Velocitat Madrid-Alicante a su pas per el término municipal de Elda gener  un impacte directe sobre una petita cantera de explotació de pedra a cel obert, situada en la partida de las Cañadas Alta, per a l'abasteciment local de la casa de labor del Tite o de la Tordera, hoy en día en ruines, y de tota la infraestructura agrària de terrasses de cultiu, tamb n realitzades en pedra en sec. Impacte ambiental sobre un element del Patrimoni Cultural que gener  una mesida correctora tradu ida en la documentació arqueol gica del refugi de cantero constru  a pie de cantera, previ a su destrucció per a la realització de los desmontes necessaris per a la construcció de la plataforma ferroviària sobre la que tendr  la v a f rrea.

-Aplicació de drons y técnicas de ortofotograf  a la pedra seca.

Concepci  Ruiz Rubio i Víctor Saiz Moro (DYSA, drons y servicis aeronáuticos, Sant Vicent del Raspeig-Alacant).

Contacte: conchi@dysa.es, victor@dysa.es

El desenvolupament de les tecnologies ha generat el use de la informaci  digital en casi todos los ámbitos de nuestra sociedad. Hoy en día, podemos acceder a herramientas electrónicas que nos aportan datos espaciales que podemos recoger, almacenar, modificar, analizar, manipular y modelar según nuestras necesidades.

En el caso del use de drons, esta tecnolog  nos permite la recogida de fotograf s aéreas con gran detalle y, con el software adecuado, podemos generar diferentes tipos de informaci  digital y espacial.

En nuestro caso, utilizaremos una aeronave pilotada por control remoto (UAV) per a la toma de fotograf s. Éstas fotograf s serán procesadas mediante el software Agisoft Photoscan , per a la creació de una vista en 3D de la construcció en pedra seca conocida, según el lugar, como "cuco", "refugio", "barraca", "cabaña", etc.

Una vez obtenida esta projecció en 3D generamos un documento en formato ".pdf" que nos permitirá ver la construcció en pedra seca desde diferentes ángulos, así como poder realizar mediciones desde un punto a otro y calcular el  rea.

Si seguimos con los flujos de trabajo del software utilizado crearemos un ortomosaico de la construcció y del entorno que hayamos fotografiado. Este ortomosaico se podrá exportar, por ejemplo, en formato ".tif" o ".kmz", obteniendo así una ortofotograf  que podremos ubicar en cualquier programa informático de visualizaci  cartográfica como puede ser Google Earth .

Con toda esta informaci  digital y espacial (3D, ortofotograf , georreferenciaci ) se pueden crear rutas que pasen por las distintas construcciones (cucos, cabañas, ...) que se hayan identificado e integrarse toda esta informaci  de forma *online* en cualquier medio: redes sociales, oficinas de turismo, webs de organismos locales...

-Els Anjubs de la Torre de l'Espanyol. Construccions de pedra seca del paisatge agrícola de secà.

Eva Artal, Teresa Castelló, Maria Montané, Merc  Ve  i Joaquim Jornet (Grup Anjubs de la Torre de L'Espanyol, Tarragona).

Contacto: mariasantmedir@gmail.com

Aquest és un projecte de catalogació d'anjubs de pedra seca en el poble de la Torre de l'Espanyol. L'objectiu del projecte   impulsar un major consciència d'aquest patrimoni i que no quedi en l'oblit per a noves generacions

El nostre paisatge est  farcit d'empremtes que l'home ha anat deixant al llarg del temps en forma de construccions de tota mena, fruit de les civilitzacions que ens han precedit. Aquests espais s'han destinat a usos ben variats, com a l'habitatge, al treball, a l'oració, a la

celebració..., tot un diàleg continu entre la pedra i l'home per satisfer les múltiples necessitats humanes i de relació amb el medi que l'envolta.

A casa nostra, com en molts altres indrets dels paisatges rurals mediterranis, els pagesos van bastir, en altres temps, construccions de pedra seca amb l'objectiu d'utilitzar-les en les seves tasques de conreu de la terra i de la ramaderia, que probablement no tenien cap interès estètic ni decoratiu, en els seus inicis.

Aquestes construccions, tot i la seva austeritat i senzillesa, conformen, junt amb els cultius tradicionals d'oliveres, vinya i ametllers, unes estampes de gran bellesa que pot observar, avui en dia, el caminant àvid de descobrir racons no gaire freqüentats que guarden petites joies per a qui les sap descobrir.

Volem donar a conèixer aquest tipus de construccions, tan singulars i en certa manera desconegudes per la majoria de la població, i contribuir, en la mesura que sigui possible, a la preservació d'aquest patrimoni cultural i social.

A nivell més concret, hem portat a terme les tasques següents:

- Localitzar i catalogar els anjubs de la Torre de l'Espanyol i d'altres elements de pedra seca.
- Inventariar tots els elements que han estat catalogats seguint la normativa de l'IPEC (Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya).
- Descriure les principals característiques de la Torre de l'Espanyol i, en particular, de les seves partides.
- Fer una anàlisi de les partides del terme susceptibles d'albergar anjubs.

La motivació principal que ens va moure als cinc integrants del grup de recerca, la qual va servir de catalitzador per iniciar aquest inventari, va ser donar a conèixer i difondre aquestes construccions, al mateix temps que conscienciar tothom del valor d'aquest patrimoni i de la importància de conservar-lo en la mesura que sigui possible.

Avui, arraconats de la seva funcionalitat en una societat en què en pocs anys els conreus s'han transformat notablement, els anjubs resten encara com a testimoni d'una manera de vida, de fer i de treball que era present fa poc temps en la societat agrícola de secà d'aquesta zona. L'ús d'aquests anjubs també forma part de vivències personals i de records d'infància i joventut d'algun dels membres del grup de recerca.

BLOC TEMÀTIC: EL FUTUR DE LA PEDRA SECA.

Puesta en valor del patrimonio cultural: turismo, educación, medio ambiente, agricultura...

Conferència

El patrimonio heredado de piedra seca como recurso para la interpretación turística.

María del Rosario Navalón García (Miembro del Instituto Universitario de Investigaciones Turísticas de la Universidad de Alicante).

Contacto: r.navalon@ua.es

Puede decirse que la actividad turística se ve condicionada por el contexto económico y social global y por las circunstancias del entorno en que se desarrolla. De este modo, la creciente sensibilidad ambiental y cultural de la sociedad en general, y también de los visitantes y de turistas, aunque lentamente, propicia cambios en la actuación de los agentes responsables de la conservación del patrimonio, y del mismo modo, induce transformaciones en las propuestas recreativas y turísticas. En este sentido, resulta innegable la creciente importancia del patrimonio en las iniciativas de desarrollo turístico, tanto en espacios consolidados como en áreas que desean incorporarse al mercado, y el incremento de la oferta vinculada a recursos tangibles e intangibles que se transforman en productos turísticos a través de la propuesta de experiencias.

Con esta aportación se desea reflexionar sobre cómo las motivaciones de la demanda turística están cambiando y cómo es necesario que se produzca una respuesta acorde por parte de las entidades y empresas que impulsan esta actividad. Los rasgos intangibles del patrimonio son cada vez más relevantes en la definición de productos, junto con el ambiente y contexto en que se encuentran los recursos de atracción, algo que -en principio- queda fuera de la oferta básica del turismo. La narración es tanto o más importante que lo que se observa si es capaz de hablar de personas e historias del lugar y ello diferencia y singulariza un destino.

El recurso patrimonial de la piedra seca posee un enorme potencial para generar discursos de interés humano, ambiental y social. Por ello, el reconocimiento de su valor y la declaración como Patrimonio Mundial de la Unesco supone una evidente oportunidad, por su mayor visibilidad a nivel mundial. Pero también conlleva un riesgo cierto de banalización si no se actúa de un modo consciente y se emplean las mejores prácticas para conectar el patrimonio tangible con su discurso intangible. Los cambios en la demanda turística favorecen el cambio de las iniciativas de dinamización turística hacia propuestas más conscientes, respetuosas y eficaces, bien a través de técnicas de interpretación del patrimonio o de propuestas vinculadas al turismo creativo. Todo ello puede alumbrar nuevos caminos para un futuro sostenible de las prácticas turísticas y recreativas en torno al patrimonio de la piedra seca que nos ocupa en estas jornadas.

Comunicacions

-Propuestas de dinamización de los paisajes de terrazas agrícolas en la Comunidad Valenciana.

Sabina Asins-Velis (Centro de Investigaciones sobre Desertificación-CIDE, CSIC, Universitat de València).

Contacte: sabina.asins@uv.es

La Política Agrícola Común (PAC) de la Unión Europea post-2020 se ha diseñado para alcanzar los objetivos medioambientales y climáticos que se proponen bajo el lema “la nueva arquitectura verde”. Ello conllevará el dotar a los agricultores de una nueva fuente de financiación, los denominados “eco-esquemas”, con el fin de promover el desarrollo sostenible y la gestión eficiente de recursos naturales, como el agua o el suelo, y contribuir a la protección de la biodiversidad, potenciar los servicios ecosistémicos y conservar los hábitats y los paisajes. La comunicación que presentamos analiza cómo encajar los conflictos que se generan por el uso del suelo (ambientales, sociales, económicos, etc.) con las nuevas expectativas de la PAC-post2020. Estos conflictos se relacionan con la deficiente implementación de planes de ordenación territorial y de regulaciones ambientales y con la escasa participación pública en el proceso de toma de decisiones. Se incluirán los riesgos (problemas de accesibilidad, infraestructuras, incremento de costes de producción, competencia de mercados, deficiencias en la colaboración urbano-rural, cuestiones de género, etc.) y los problemas que puede generar la e-xclusión (e-comercio, canales de marketing digital, etc.), así como las oportunidades que pueden derivarse de la innovación y el consenso.

Finalmente, se presentará un Estudio de Caso del municipio de Carrícola (Valencia) como propuesta de dinamización de los paisajes de terrazas agrícolas en la Comunidad Valenciana (ejemplo de desarrollo de producción ecológica, asociación de productores, acceso al mercado internacional, políticas de promoción y visibilidad en internet, innovación –Bancales de Arte- y reflexión colectiva).

Las Conclusiones incidirán en la necesidad de diálogo e intercambio de Buenas Prácticas entre los territorios de bancales, en la población innovadora y co-creadora y en el principio de solidaridad.

-La pedra vol anar a l'escola.

Casimir Romero i Garcia (Pedra i Calç. Associació d'oficis de tradició oral -Vall D'Albaida, València).

Contacte: casimirromerogarcia@gmail.com

La recuperació dels oficis de tradició oral és molt gratificant, en el cas de l'ofici de margener quan els dius a les persones majors que han de dirigir una fornada de calç, traure el tarús a un marge o donar-li la caiguda a una barraca se'ls humitegen els ulls.

Les persones majors i també les de mitjana edat que havien sentit parlar d'estos oficis són permeables i acudixen als actes de divulgació siguen pràctiques o teòriques.

L'assignatura pendent, però, són els més joves.

És per això que el col·lectiu a més de fer presentacions del llibre " Pedra i calç" ha organitzat jornades per a alumnes dels darrers cursos d' Educació Bàsica i per als de Secundària.

Després d'haver fet sessions teòriques a l'aula l'alumnat fa una eixida al parc de la pedra , al monestir de Llutxent.

Allí un meler amb una colmena acristalada els parla del món de les abelles.

Una margener els explica com s'ha fet la barraca de pedra.

Una artesana de Pinet els ensenya a fer llata i cabàs.

Un etnògraf de Lloc Nou davant d'estris fets de palma i espart els explica el seu ús.

I passen als tallerets de pedra seca.

Una barraqueta en construcció.

L'alçament d'una soldideta.

Un abancament.

Un margenet de pedra.

(Tot amb pedra i llosa menuda per a evitar xafades grosses).

Cada alumne/a posarà, almenys, una pedra; cosa molt important atenent a la necessitat de que l'aprenentatge a estes edats ha de ser significatiu.

El gran repte que tenim etnògrafs, ensenyants, divulgadors...és arribar a ells. El futur del patrimoni és seu.

L'audiovisual i els textos a l'aula i al mòbil no són suficients. Cal que respiren l'aire de la serra, sospesen un mall, es calfen el cap encloscant una pedra...

I sobretot que, almenys, de tant en tant, giren la mirada cap als majors que en generacions anteriors eren els que havien sigut els transmissors dels oficis de tradició oral .

Uns majors que observen desorientats uns mitjans que els són estranys i uns néts que estranyen les seues experiències vitals.

-Proposta didàctica "la pedra en sec a l'interior de Castelló".

Vanesa Marín Palomo (Mestra d'Educació Primària, Vilafranca-Castelló).

Contacte: vmarin5671@hotmail.com

L'interior de la província de Castelló presenta un entorn per on passejar i gaudir d'un vertader museu, un museu on veure i gaudir de la natura i també dels seus paisatges: uns paisatges replets de construccions de pedra en sec, de construccions realitzades pels nostres avantpassats: casetes de pastor, quilòmetres i quilòmetres de parets, comptadors, pous on poder beure un poc d'aigua, escales per accedir a les finques... i tot açò, amb un únic element i comú entre totes les construccions, la pedra.

El fet de realitzar una guia didàctica per a alumnes d'educació primària és perquè els xiquets coneguen i respecten el nostre patrimoni, ja que només coneixent la importància d'allò que els envolta, podran valorar-lo i respectar-lo. A més a més, la continuïtat d'aquest patrimoni depèn dels nostres xiquets i joves, que seran els adults de demà.

Aquesta és una guia didàctica interdisciplinària, on es tenen en compte les diferents àrees del currículum, amb al qual es pretén que mestres i alumnat coneguen, aprenguen i gaudisquen, però sobretot, que valoren i respecten el nostre patrimoni, un patrimoni que ens han deixat els nostres avantpassats. Unes construccions que no van ser realitzades per avorriment o "capritxo", sinó per necessitat.

Entre les activitats fora de l'escola estaria la visita al Museu de la Pedra en Sec de Vilafranca, perfer així, una primera aproximació a aquesta arquitectura tan comú i propera a nosaltres. Però la principal activitat de la proposta és una eixida de camp pels nostres voltants, on l'alumnat coneixerà de primera mà aquestes construccions, i a més a més, haurà de realitzar una proposta d'activitats en equip, com són fotografies, mesura i comparació de construccions...

-La pedra en sec en el context acadèmic de l'Arquitectura.

Agustí Costa Jover, Sergio Coll Pla i Cèlia Mallafrè Balsells (Escola Tècnica superior d'Arquitectura, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona).

Contacte: agusti.costa@urv.cat

La pedra en sec és una tècnica constructiva vinculada al món rural, en la qual l'únic material que intervé amb responsabilitat estructural és la pedra. Tot i ser una tècnica molt elemental, les variacions tipològiques que podem trobar a tot el món són in comptables. Malgrat aquesta riquesa, la història de l'arquitectura ha estat descrita a partir d'un nombre molt reduït de construccions reglades, on l'arquitectura vernacle era ignorada per l'acadèmia fins gairebé el segle XX. Afortunadament, el context social actual és molt diferent, i es reconeix el valor patrimonial de l'arquitectura vernacle en general, i de les construccions de pedra en sec en particular.

L'objectiu de la comunicació és exposar l'experiència docent desenvolupada durant els últims 5 anys, en la que s'ha posat en relació la tècnica constructiva de pedra en sec amb els estudis del Grau d'Arquitectura. Les activitats docents s'han desenvolupat a partir de la col·laboració entre dues institucions. D'una banda, l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura (ETSA) de la Universitat Rovira i Virgili (URV), en la qual s'ha desenvolupat durant els darrers 5 anys un programa docent i de recerca especialitzat en el patrimoni, que combina l'estudi tant d'arquitectura culta com tradicional. Per l'altra banda, la Fundació el Solà, amb 20 anys d'experiència en projectes de conservació i divulgació de construccions de pedra en sec, la qual també compta amb mestres constructors que han après i transmeten la tècnica de forma tradicional.

-Quan el futur passa per les arrels. Proposta didàctica sobre patrimoni en pedra seca a les comarques meridionals del País Valencià.

Antonia M. Perea López, (Mestra CEIP San Antón del Pinós-Alacant) i Immaculada Garrigós i Albert (Arqueòloga, gestora cultural del patrimoni, El Pinós-Alacant).

Contacte: tpl36solfamido@gmail.com, immagarrigos@gmail.com

El patrimoni és una eina fonamental per a treballar l'educació en valors. Mitjançant aquesta es forma a la ciutadania futura encarregada de tenir cura i estima del nostre entorn. La pedra seca, en aquest cas, fa d'eix transversal al projecte educatiu que hem creat per a un millor coneixement de quines són les nostres arrels i per què cal protegir-les. L'objectiu és conèixer i reconèixer els trets característics d'aquests elements arquitectònics per a una implicació real per part, no sols de l'alumnat, sinó de la resta de la comunitat educativa i de la gent de les diferents localitats del migjorn valencià que tenen al seu terme municipal construccions d'aquest tipus.

-El valor afegit de la biodiversitat associada a les parets seques.

Joan Montserrat Reig (Parc natural de la zona volcànica de la Garrotxa, Girona).

Contacte: wjmonts@gencat.cat

Les construccions de pedra seca són un dels elements vertebradors del paisatge del sector del bosc de tosca dins el Parc natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa. La construcció en pedra seca es basa en uns principis i unes tècniques senzilles però que aconsegueixen uns resultats espectaculars tant des del punt de vista arquitectònic i paisatgístic com per la millora del medi

natural ja que incideixen en l'increment de la biodiversitat dels hàbitats on els murs de pedra seca hi tenen un paper rellevant.

El coneixement i el treball de les tècniques més habituals de construcció i reparació de paret seca cada vegada és més escàs i, per això avui és habitual veure tot aquest patrimoni degradat i amenaçat a causa de l'abandonament del seu ús. La pèrdua de les construccions de pedra seca no només esdevé una pèrdua de patrimoni cultural si no que també es perd la biodiversitat associada.

La degradació del biòtop d'una paret seca també representa una disminució de refugis i zones de cria molt utilitzats tant per la fauna vertebrada com la invertebrada. Gran quantitat d'ocells, de mamífers, de rèptils, d'amfibis, així com molts artròpodes utilitzen habitualment les cavitats de les parets. També hi creixen determinats vegetals rupícoles, alguns d'ells molt interessants ja que són indicadors de la contaminació atmosfèrica (especialment els líquens ibriòfits).

Des del Parc natural de la Zona Volcànica no només s'està treballant en la reconstrucció del patrimoni de paret seca si no que es busca el valor afegit en la formació de l'ofici de paret secaire incidint en unes tècniques que millorin l'establiment de la biodiversitat associada. La revalorització de les construccions en pedra seca gràcies a l'increment de la biodiversitat és fonamental per tal de poder mantenir un patrimoni que mica en mica va desapareixent.

Per això, durant l'any 2018 des del Parc natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa es van restaurar més de 1000 metres de paret seca i es van obtenir dades rellevants sobre la seva biodiversitat. La recerca de la biodiversitat associada a la pedra seca va permetre identificar 104 tàxons de flora i 108 tàxons de fauna que directa o indirectament es veuen beneficiats per aquestes construccions.

Els resultats obtinguts són de gran utilitat en la gestió de l'espai natural i en especial, en la conservació i millora dels diferents hàbitats i espècies d'interès comunitari que es troben en els paisatges on hi dominen les construccions de pedra seca.

-Guia didàctica de Castellar del Vallès.

Joan Roura Umbert (Grup de la pedra seca del centre excursionista de Castellar del Vallès i Centre d'Estudis de Castellar-Arxiu d'Història, Barcelona).

Contacte: rouraum@gmail.com

La Guia Didàctica de Castellar del Vallès, és una eina de suport destinada als centres educatius del municipi amb l'objectiu de complementar la seva tasca educativa amb activitats rellevants, tant per la seva idoneïtat en el marc del projecte educatiu de cada centre com per l'adquisició de noves competències a partir d'experiències viscudes en el seu entorn més proper.

-Normalització i regulació tècnica de la pedra seca.

Ignasi Falomir Palau (Enginyer Tècnic Industrial (Professor de cicles de Formació Professional, en l'especialitat de Ceràmica Industrial, I. E.S. El Caminàs, de Castelló, membre de l'Associació amics del patrimoni de Borriol, Castelló).

Contacte: ifalomirpalau@gmail.com

Des de diferents àmbits i col·lectius de projectistes, com ara col·legis o oficines tècniques d'arquitectura i enginyeria, quan es planteja la possibilitat de prescriure elements constructius amb pedra seca, molt sovint, es descarta, degut als diversos inconvenients que pot comportar. Al no quedar reflectida en els projectes tècnics, ja d'inici, queda frenada la difusió i expansió d'aquesta tècnica constructiva mil·lenària. Les raons que s'esgrimeixen per a descriure les dificultats és poden agrupar en dos blocs, per una banda, l'inconvenient que representa la manca de professionals qualificats i acreditats, i per altra banda, el gran obstacle que implica la pràctica inexistència de normes, establertes i reconegudes, per caracteritzar i definir els elements constructius de pedra seca. L'objectiu d'aquesta comunicació és l'aportació de diverses consideracions respecte a la necessitat d'avançar en la normalització de les activitats realitzades amb la tècnica de pedra seca, i, a més, l'anàlisi d'alguns elements que podrien ser

interessants i útils per a progressar en la seua regulació i homologació, obtinguts al comparar la situació d'altres tècniques constructives, en particular l'ús dels materials ceràmics. En efecte, prenent la tècnica de fabricació i construcció amb materials ceràmics, ornamentals o estructurals, com a possible model a seguir, almenys, en alguns elements determinats, es poden realitzar comparacions amb la tècnica de la pedra seca, analitzant paral·lelismes i diferències, punts febles o mancances. Entre d'altres elements interessants a seguir es podríem senyalar:

- Regulació professional definida, amb qualificacions acadèmiques diferenciades i reconegudes.
- Caracterització de les matèries primeres.
- Definició dels mètodes, procediments i ferramentes.
- Elements per al control de qualitat de les construccions realitzades.
- Distinció entre activitats artístiques i professionals. En definitiva, la tècnica de la pedra seca dotada d'una sèrie de fonaments de regulació, homologació i estandardització tècnica, pot arribar a ser una valuosa solució per a determinats usos estructurals i ornamentals en noves construccions. Al mateix temps, aquesta normalització, comportaria una oportunitat de futur per al progrés d'aquesta tècnica amb tots els avantatges associats, com és el cas de l'ordenació professional, la creació de llocs de treball, o el foment de la recuperació i l'estudi en profunditat d'aquest procediment constructiu.

-El desmantelamiento de las terrazas de piedra seca como desafío ambiental.

Juan Antonio Marco Molina, Pablo Giménez Font, Ascensión Padilla Blanco i Ángel Sánchez Pardo (Departament d'Anàlisi Geogràfica Regional i Geografia Física de la Universitat d'Alacant).

Contacte: pablo.gimenez@ua.es

En la presente aportación se plantea una reflexión en torno al valor hidrogeomorfológico de las terrazas de cultivo y las consecuencias de su abandono y desmoronamiento. El aterrazamiento y cultivo de una ladera altera positivamente la capacidad de infiltración de los suelos y el comportamiento natural de la escorrentía, reduciendo la erosión. La ladera se somete, así, a un "equilibrio antropogénico" que se mantendrá mientras el ser humano reponga los muros de piedra seca, laboree la tierra y controle la circulación de las aguas. Pero cuando la actividad agraria desaparece y se abandonan las terrazas, se produce una situación transitoria hacia un nuevo "equilibrio natural", dominado por los factores de la naturaleza, que puede resultar potencialmente peligroso. Se concluye, así, reflexionando sobre el desafío que supone abordar esta fase de transición entre ambos tipos de equilibrio –mayoritaria en gran parte de los espacios aterrazados de España- y la importancia que tienen los muros de piedra seca, más allá de lo meramente patrimonial.

-Optimització del finançament per a la posada en valor del patrimoni de pedra seca i altres tècniques constructives tradicionals: el cas del GAL Rural Muntanya d'Alacant. Joaquín Panella Piera i Gonzalo Estela Pastor (Grup d'acció local rural Muntanya D'Alacant, GAL RMA, Alacant).

Contacto: galruralmuntanyadalacant@gmail.com

La tècnica de la pedra seca, reconeguda en 2018 com a Patrimoni Immaterial de la Unesco, forma part del patrimoni immaterial valencià. De qualsevol manera, aquesta declaració ha de contribuir a posar en valor la tècnica i sobretot a protegir-la, atès que, per falta d'eines de preservació, ha desaparegut en amplis paratges i ja no queda mà d'obra especialitzada.

D'altra banda, ja s'han iniciat actuacions per a la recuperació i posada en valor d'aquest patrimoni que, malgrat tot, no sempre han estat "encertades", degut a la primacia del criteri econòmic i l'absència d'un model de gestió reglat sobre les tipologies constructives de la pedra seca i altres tècniques tradicionals integrades paisatgísticament en l'entorn.

Vista l'experiència en les convocatòries del programa LEADER i altres línies, els projectes relacionats amb tècniques constructives tradicionals presenten problemàtiques addicionals; es

pretén minimitzar aquestes dificultats mitjançant la millora dels punts crítics i l'augment de la qualitat dels projectes per tal d'obtenir un finançament superior. Des del GAL RMA traslladem aquesta experiència i plantegem el desafiament en la millora d'expedients i, en conseqüència, l'optimització del cofinançament, així com l'exposició de diferents línies de finançament disponibles, com a requisit indispensable abans d'iniciar una acció per part del promotor.

	NÚMERO DE PROJECTES	INVERSIÓ TOTAL	QUANTIA SUBVENCI ONADA
2018	3	157.945,75 €	103.144,45 €
2019	5	227.686,77 €	151.688,43 €

De fet, foren l'absència de criteri i de mà d'obra especialitzada, junt amb la recerca d'una figura de reconeixement com ara la declaració SIPAM basada en el sistema d'abancament sobre marges de pedra en sec, les raons que motivaren aquesta línia i que es concretà amb la signatura de la Carta del Paisatge de la Pedra Seca de la Vall de Pop, amb objectius com ara:

- Establir els criteris a utilitzar en la valoració dels elements arquitectònics tradicionals.
- Inventariar les tècniques de construcció tradicionals i quantificar-ne el seu cost, tant el seu cost real com el reconeixement del mateix en funció de la tipologia constructiva.
- Revisió de l'Inventari Patrimonial que complete els elements arquitectònics tradicionals, diferenciant tècniques aplicades, amb capacitat per integrar informació relativa a la valoració
- Establiment de les prioritats i planificació estratègica d'abast supramunicipal, amb iniciatives com ara la declaració SIPAM (Sistemes Importants de Patrimoni Agrícola Mundial, FAO).
- Promoure la iniciativa privada, nous serveis sostenibles, tant a propietaris privats com a institucions, i la creació o millora d'empreses especialitzades.

-Alternativas sostenibles para el desarrollo socioeconómico en entornos rurales de piedra seca.

José Luis Vaquerín (Escuela Perfumistas Beeflowers, El Pinós-Alacant).

Contacte: jvaquerin@yahoo.es

El desarrollo sostenible de los entornos rurales se ha convertido en un reto para las instituciones y organizaciones. La existencia de numerosas organizaciones, foros para el desarrollo sostenible de entornos rurales no ha conseguido afianzar los valores necesarios para fijar la población en entornos rurales, y mucho menos incrementar la población. Si trasladamos estas premisas a los entornos rurales de piedra seca nos encontramos que las dificultades se incrementan de forma considerable. La falta de formación, de iniciativas de autoempleo, los lastres sociales y culturales se conforman en una especie de barrera infranqueable. En esta comunicación desarrollaremos distintos ejes para el desarrollo sostenible en entornos rurales de piedra seca. Adicionalmente, estudiaremos los puntos fuertes y débiles de cada eje además de las oportunidades y amenazas con el fin de proporcionar alternativas viables para las personas que desean vivir en los entornos rurales. Este deseo parte de una premisa básica: el respeto al medio ambiente y el desarrollo sostenible para las generaciones venideras.

-La piedra seca en la Sierra de Filabres. Estado de la cuestión, turismo y desarrollo. ***Juan Antonio Muñoz Muñoz, Francisco Majuelos Martínez, Francisco Checa Olmos i Ángeles Arjona Garrido (Laboratorio de Antropología Social y Cultural de la Universidad de Almería).***

La presente comunicació presenta un avanç de la investigació sobre la pedra seca que se desenvolupa en el conjunt de les serranías Penibéticas orientales de Andalucía.

Los objetivos principales de la investigación en curso consisten en la localización, identificación y documentación de los bienes, tanto materiales como inmateriales, en las diferentes sierras del Sistema Penibético oriental andaluz. Se aborda su catalogación y clasificación, así como su contextualización en el ámbito ecológico-cultural en el que surgieron. También se analizan las oportunidades para iniciativas de desarrollo local compatibles con la supervivencia y continuidad de este patrimonio, tanto en sus aspectos materiales como inmateriales.

El trabajo de campo, de carácter netamente etnográfico, se abordó desde una perspectiva genuinamente antropológica. Así se realizaron reiteradas visitas al entorno a fin de localizar, identificar y documentar mediante técnicas audiovisuales los elementos más representativos. Igualmente se realizaron entrevistas abiertas a portadores originarios de las zonas estudiadas, así como a otros informantes conocedores de las técnicas o los objetos. Igualmente se entrevistaron a diferentes agentes locales concernidos por la gestión cultural y el desarrollo local en las zonas objeto de estudio.

Los resultados que exponemos se centran en la llamada Solana de Filabres, en la comarca Filabres-Tabernas, provincia de Almería. En conjunto muestran una gran riqueza y variedad de recursos constructivos, junto a una cierta uniformidad en las técnicas empleadas. Asimismo se localizaron numerosos portadores que podrían garantizar la transmisión de los saberes. También se ofrecen algunas indicaciones de cara a la supervivencia del este patrimonio, particularmente a través de iniciativas de desarrollo local vinculadas al Turismo Rural Comunitario.

-On és l'estany de l'Estany? La mina de desguàs: de l'oblid a un projecte de desenvolupament econòmic, cultural i educatiu local.

Marina Berdalet Andrés (Ajuntament de l'Estany, Barcelona).

Contacte: berdaletam@estany.cat

La comunicació que presentem té com objectiu explicar el projecte de l'Ajuntament de l'Estany que, posant en valor el patrimoni cultural, ha contribuït a la creació de coneixement i al desenvolupament econòmic local.

La mina de desguàs, és una obra d'enginyeria del segle XVIII construïda en pedra seca per dessecar l'estany situat molt a prop del poble, acabar amb la insalubritat del terreny i aconseguir terres de conreu molt fèrtils i a peu pla. Soterrada, amb un pendent de 0,85 %, i 425 metres de llarg, disposa de 13 pous de ventilació que comuniquen amb l'exterior.

Pràcticament oblidada, l'estudi realitzat el 2010 per l'historiador Carles Puigferrat i l'arquitecte Jordi Morros a l'arxiu del Monestir de Santa Maria, va permetre datar aquesta obra i començar a posar-la en valor. I és que, des de l'any 1737, la mina continua fent la seva funció: mantenir drenada la zona que ocupava l'antic estany i evitar la seva formació.

L'any 2015, l'Ajuntament de l'Estany va inaugurar el Centre de Visitants. Amb aquest espai museogràfic i l'adequació i senyalització de tres itineraris culturals, s'han anat fent una sèrie d'accions que permeten interpretar el territori i posar en valor la mina. Les visites guiades organitzades per a tot tipus de públic, incloses les realitzades per a escoles (material didàctic inclòs), s'han anat consolidant des de llavors.

A més, per a aquest any estan previstes les següents accions:

-Cicle anual de conferències [Re] descobrint el patrimoni de l'Estany, dedicades a la mina.

-Creació d'un nou producte turístic: a partir de novembre es podrà transitar per 100 metres del seu interior -Taller de pedra seca a càrrec de Roger Solé amb la realització d'una mina de 5 metres per conèixer com es va fer la mina. Es farà també un vídeo divulgatiu que recollirà el procés de creació.

-Tornar a fer calç.

Pere Rodríguez Soriano. (Pedra i calç. Associació d'oficis de tradició oral- Vall d'Albaida, Valencia)

Contacte: oficisdetradicio@gmail.com

La calç ha estat un dels materials més usat en construcció, en pintura i en revestiment al llarg de la història.

La seua substitució per materials plàstics ha estat una constant en les últimes dècades.

A la meua comunicació vull revalorar el seu ús i explicar el que estem fent en eixe sentit.

Esta història va començar quan vaig llegir al savi romà Vitruvi explicant els seus usos i qualitats.

A la meua vida professional de pintor l'he usat sempre que he pogut.

Fa tres anys vam restaurar un forn i vam coure vint tones de pedra a Llutxent (Vall d'Albaida).

Al llibre "Pedra i calç", el col·lectiu que formem, expliquem entre altres coses la tècnica de l'esgrafiàt. Hem fet vindre l'esgrafiadora Núria Casadevall (Barcelona) per a restaurar una façana del pintor Carlets a Ontinyent.

Fem tallers de calç.

Vaig tenir la sort de ser alumne del senyor Carlets fa prop de mig segle, admire els seus esgrafiats i pintures en calç i crec que deurien tornar a fer- se'n (d'això els decoradors i arquitectes haurien de prendre nota).

A la comunicació explique el perquè.

I vostès diran: Açò no és una trobada de Pedra Seca? Què té a veure la calç?

Sí, ho és!. Però quan bastim una fornada de pedra calcària estem construint, al cilindre, una barraca de pedra seca. Una barraca efímera.

Calciners i margeners eren les mateixes persones.

Procurem la dignificació de l'ofici de marger i difonem els usos de la calç davant els nous materials.

A més de la comunicació podeu trobar més informació al llibre "Pedra i calç "del col·lectiu "Pedra i calç "editat per Caixa Ontinyent.

Relació de pòsters:

-Fuentes documentales para la puesta en valor del patrimonio de la piedra seca: El paisaje aterrazado de la colonia agrícola de la Sierra de Salinas (Villena, Alicante). Ascensión Padilla Blanco, Juan Antonio Marco Molina, Pablo Giménez Font y Ángel Sánchez Pardo. Grupo de investigación MEDSPA-Universitat d'Alacant.

-La Wikipedra en dades. Ramón Artigas, Anna Jiménez, Jordi Grau. Grup Drag Verd de Sitges i Observatori del Paisatge de Catalunya.

-Catalogación y estudio de arquitecturas de piedra seca de Riba-Roja de Túria. Alejandro Martínez del Río. Universidad Politécnica de València.

-Nuevas aportaciones para el Patrimonio Inmaterial de la Piedra Seca (Jumilla-Murcia). Cayetano Herrero González. Museo Municipal "Jerónimo Molina" de Etnografía y Ciencias Naturales de Jumilla.

-El conjunto de piedra seca de los parajes de Catxares-Pedrera-Cañaeta del municipio de Monóvar. Francisco José Palomares Alfonso (Xinosa), Francisco F. Tordera Guarinos y Gabriel Segura Herrero (Arquealia).

-Els anjubs de la Torre de l'Espanyol. Construccions de pedra seca del paisatge agrari de secà.
Eva Artal, Teresa Castelló, María Montané, Mercé Vea i Joaquim Jornet.

El Pinós, 18, 19 i 20 d'octubre de 2019